

Чекаленко Л.Д.

ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»

Солошенко В.В.

ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»

ПРОБЛЕМА ПОЛЬСЬКО-НІМЕЦЬКОГО КОРДОНУ ЯК ДИСКУРС МІЖДЕРЖАВНОГО НЕПОРОЗУМІННЯ

Аналізуючи процес еволюції взаєморозуміння прикордонних народів, спадає на думку, що загострення протистояння між ними з деяких нерозв'язаних територіальних питань викликані традиційними історичними, моральними й матеріальними кризами суспільства. Подібні непорозуміння час від часу несподівано загострюються, привертаючи увагу наукової і політичної спільнот. Доволі часто такі непорозуміння спричинені результатами своєчасно не вирішених проблем, як, наприклад, у польсько-німецьких відносинах.

Польська сторона за прийнятною для неї практикою доволі активно порушує будь-які питання, що можуть зашкодити Республіці Польщі і польськості загалом. Задля оприлюднення дотичної інформації звертається до відомих історичних подій. Так, у тридцяті річницю возз'єднання Німеччини ініціатором чергового повернення до наболілих територіальних питань була саме Республіка Польща. Польські науковці, реагуючи на заклики спільноти, вкотре звернулися до минулого польсько-німецьких відносин. Така небайдужість до своєї історії свідчить або про неабиякий глибинний інтерес до польсько-німецького територіального питання, або про чергову політичну та економічну кризу польського суспільства. Німецька сторона, на противагу польській, до зазначених питань ставиться виваженіше і прохолодніше, не надаючи їм особливої ваги.

Водночас до проблемних питань обома сторонами віднесено необхідність укладення остаточного договору про кордони; оновлення договору про добросусідство; розгляд проблеми переміщених / вигнаних осіб; потенційної компенсації Польщі з боку Німеччини за наслідки війни тощо. Міжнародні аспекти охоплюють питання ставлення Польщі та Німеччини до Східної політики Європейського Союзу, варіанти взаємозалежності і взаємовпливів Європи на російський і український вектори, питання Північного газопроводу, диференційні позиції щодо низки політичних складників Європейського Союзу та інше.

Ключові слова: відносини Польщі та Німеччини, питання кордону, стереотипи, міграційна проблема, Європейський Союз.

Стабілізація дружніх сусідських відносин між центральними країнами Європейського континенту, як виявляється, є ще далекою до завершення. Причинами тому є допущення певних помилок у недалекому історичному минулому, зокрема, в процесі встановлення державних кордонів, неврахування позицій історичної пам'яті низки поколінь і світоглядів сусідніх народів, політичні та економічні кризи.

Метою статті є розгляд проблемних питань польсько-німецьких відносин, зокрема, дотичних міждержавних кордонів, що склалися після завершення Другої світової війни. З цією метою проаналізовано основні документи, а також публікації: монографії, статті, дослідження полоністики і германістики, роботи дослідних центрів, урядових і неурядових установ.

Постановка проблеми. Перші виклики у двосторонніх відносинах були закладені позиціями сторін щодо змісту текстів договірних паперів між колишніми противниками, а пізніше – несподіваними союзниками. Нагадаємо, що об'єднання Німеччини 1990 року вимагало перегляду всієї міжнародно-договірної основи, що була напрацьована обома державами у післявоєнний період. І насамперед непрості завдання стосувалися оновлення документації відносин Німеччини з Республікою Польща. З огляду на обставини, що склалися, доволі оперативного до 1992 року держави регіону уклали нові двосторонні документи. Зазвичай всі тексти містили положення про практику міжурядових консультацій, заявляли про намір розширити економічне співробітництво та запровадити відповідні дії щодо європейської безпеки,

містили положення, що стосуються німецької меншини, а також заяви про підтримку намірів Польщі, тодішньої Чехословаччини та Угорщини приєднатися до НАТО і Європейського Союзу.

Головним завданням польської держави після Другої світової війни і розпаду СРСР було гарантування суверенітету, забезпечення безпеки, недоторканності державних кордонів тощо. Все це вимагало офіційного підтвердження на рівні двосторонніх угод, зокрема з сусідами по Європі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання інтересу наукової спільноти Польщі до питань «історичної справедливості», які тісно пов'язані з історичною пам'яттю, спостерігається з початку нового тисячоліття. Такий інтерес був продиктований передусім набуттям членства в НАТО і в Європейському Союзі. Невдовзі з'явилися наукові монографії представників таких наукових центрів, інститутів, громадських організацій, як Інститут Віллі Брандта, Фонд імені С. Баторія, Музей Варшавського повстання тощо [1]. Прискіпливий інтерес до вивчення зазначеної проблематики спостерігаємо в середовищі польських учених з місцин, які були повернуті полякам, – вроцлавських і познанських земель [2]. Таке можна пояснити, по-перше, особливим інтересом до рідних місць пам'яті, а по-друге, прямими замовленнями згори – від керівних офіційних структур польських міст і прилеглих до кордону районів, для підтвердження і доведення територіальних прав.

Слідом за польськими дослідниками висвітлювати згадану тематику почали й учені з Німецького інституту Польщі і Центру імені Віллі Брандта. Серед таких згадаємо роботи відомого історика Р. Траби [3], який активно відстоював історичне примирення обох народів. Не можна обійти увагою і ґрунтовний спільний польсько-німецький історичний доробок – шеститомну працю «Польсько-німецькі місця пам'яті» [4], в якій досліджено історичні місця спільних зв'язів і непорозумінь. У книгах подається методика дослідження, окремо висвітлюються місця пам'яті в Польщі і Німеччині, а останні томи містять тексти очевидців подій – згадки про минуле. Інтерес у читача викликають оцінки місцевим населенням тих подій, що відбувалися в спільній не простій історії, як, наприклад, думки спільнот про «справедливість» кордону по річкам Одеру та Ниси-Лужицької. Власну періодизацію історичної політики Німеччини у вимірі історії запропонував німецький історик Е. Вольфрум [5]. У 2010 році побачила світ колективна монографія, присвячена

дослідженню нової східної політики бувшого канцлера ФРН Віллі Брандта «Люди і політика: 1960–1970 роки», в якій серед іншого згадуються ініціативи примирення двох народів та інше [6].

Особливістю більшості наведених досліджень є те, що автори з німецької та польської сторін розкривають, описують і аналізують подібні історичні події, однак оцінюють їх по-різному, часто висловлюючи прямо протилежні точки зору. Зазначене свідчить про те, що в середовищі німецького і польського наукових бомондів до сьогоднішнього дня відсутній виважений консенсус у розумінні непростих питань порозуміння німців і поляків, тобто питань історичної пам'яті. Поза німецькою і польською історіографією існують також видання російських учених, які переважно вивчають російсько-німецькі відносини.

Складні питання польсько-німецького порозуміння розглядаються і вітчизняними науковцями, зокрема А. Кудряченком, монументальна праця якого «Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження» нещодавно побачила світ, В. Солошенко, С. Трохимчуком та Н. Горською; відносини між державами через призму зовнішньої політики України розглядає і Л. Чекаленко [7] тощо. Водночас окремих докладних наукових робіт українських учених-гуманітаріїв, де б глибоко аналізувались проблемні питання кордонів Польщі і Німеччини, протистояння народів на тлі історичної пам'яті, на жаль, немає.

Виклад основного матеріалу. Специфіка розвитку Польщі полягає в тому, що політика держави сформувалась в умовах бездержавності та зневаги з боку провідних європейських держав. У польській історії можна виокремити кілька історичних етапів становлення суб'єктної Польщі: історичний період становлення держави в Східній Європі та її експансія на східні землі, залежність від російського / радянського фактору, і нарешті, нова ситуація, що склалася з приєднанням до ЄС.

Експансія Польщі на Схід тривала протягом всієї польської історії, починаючи з об'єднання Польщі з Литвою в союзну державу XIV–XV століть, що пізніше закріпила Конституція 3 травня 1791 року. Після 1918 року не вдалося відродити польську державність, якою вона була кілька століть тому, однак Польща спромоглася за підтримки західних країн приєднати або «взяти під протекторат» західну Україну, Білорусь, литовські землі. В результаті кожен третій мешканець Польщі на той час був іноземцем.

Із завершенням радянської доби і здобуттям незалежності України, Литви, Молдови перед

новітньою Польщею постала необхідність перегляду наявних помилок і переосмислення власної історії. Хоча офіційно Польська Народна Республіка вважалася незалежною країною, і Радянський Союз не кооптував її територію до свого складу, однак на польській території перебували радянські війська, насаджувалась атеїзація, нав'язувалась радянська ідеологія марксизму-ленінізму, повзуча русифікація через обов'язкове вивчення російської мови та наукового комунізму. Радянська влада запровадила схему з «повернення земель», закріпила тимчасовий польський кордон зі всіма сусідами. Саме такі рішення сталінського керівництва до підписання угоди між двома Німеччинами 1970 року кинули Польщу у коловорот міжнародної напіввизначеності, втягнули її в табір соціалізму і нестабільності, тримали її в постійній напрузі територіального неблагополуччя. Радянське керівництво вимагало від Польщі лояльності в обмін за її підтримку в очах Заходу, а польсько-німецький кордон не розглядався усталеною субстанцією і правовим явищем, особливо з погляду західної Німеччини.

У системі домовленостей найважливішими міжнародними документами з урегулювання кордону вважалися Потсдамська угода (2 серпня 1945 р.), Договір Згожельця НДР з Польщею (6 липня 1950 р.), Варшавський договір Польщі з ФРН (7 грудня 1970 р.).

Проблемні наслідки спроможності Договору про кордон 1990 р. в результаті різного тлумачення деяких його положень, як виявилось, були закладені як сповільнена міна в попередніх документах і передусім у Потсдамській угоді (IX розділ). При цьому ФРН, захищаючи і відстоюючи свої права на німецькі території в кордонах 1937 року, вважала Потсдамську угоду таким документом, положення якого не можуть бути підставою до визнання і подальших змін кордону. Водночас інша частина документу, присвячена питанню обміну населенням, – що означало фактично вигнання німців з їхніх земель, – явно працювала на польські інтереси і передбачала у майбутньому закріплення проблемних територій за Польщею [8]. Згадуваний документ, підписаний в Згожельці 1950 року, на перший погляд виправляв ситуацію, що склалася, і містив всі складники, які вносяться в подібні тексти міждержавних домовленостей. Йшлося і про демаркацію і ратифікацію кордону, умови перетину, місцевий прикордонний рух тощо. Йшов час, польська сторона спромоглася домогтися від ФРН обговорити і укласти новий документ – договір 1970 року між ФРН і

ПНР. Однак у цьому разі несподівана резолюція нижньої палати німецького парламенту Бундестагу (травень 1972 р.) змішала всі карти, заявивши, що цей документ не передбачає мирного врегулювання, а також не є правовою основою для закріплення кордону. Цю ж ідею підтвердив і Федеральний конституційний суд ФРН (7 липня 1975 р.) [9]. Така напружена ситуація тривала майже тридцять років і тільки з об'єднанням Німеччини вона була врегульована. Наприкінці 1990 року підписано договір про визнання кордонів Польщі по річках Одра та Ниса, а пізніше і договір про добросусідство. Таким чином, Договір від 14 листопада 1990 р. остаточно закріпив кордонну лінію між ФРН і Республікою Польща.

Важливість цього документу вимірюється возз'єднанням Німеччини: саме цей акт примирення доводив, що об'єднання було можливим лише з підтвердженням західного кордону Польщі. І цей складник напряму був пов'язаний з договором про добросусідство. Ось чому цей договір був для польської сторони особливо вирішальним [9]. На думку переговорників, «у дипломатії бувають і чарівні моменти, але їх потрібно робити на землі» [10].

Договір був парафований і підписаний в Бонні (17.6.1991) – тодішній столиці Німеччини. Цей договір називали «всеосяжним» (хоча низка питань лишилися за лаштунками документу, зокрема проблема топографічного маркування).

Висновки. Вивчення проблематики взаємовідносин Республіки Польщі і Федеративної Республіки Німеччини доводить, що причини пізніших територіальних претензій були закладені переважно в текстах міждержавних документів післявоєнної доби. До такої думки доходять і представники аналітичних шкіл обох країн, які вивчають задану проблему.

Автори статті дослідили широкий пласт історіографічних джерел, документи за загаданою темою і в результаті виявили диференційні підходи науковців з обох сторін до досліджуваної тематики. Причому вчені і політики Німеччини і Польщі дають прямо протилежні оцінки подій, що відбувалися вже майже століття тому на Європейській арені. При цьому, попри низку теоретичних напрацювань за зазначеною тематикою, втілення двосторонніх рішень у практику, конкретні практичні рекомендації щодо прикордонних протиріч, консенсусу між сторонами остаточно не знайдено, і проблема територіальних претензій до цього часу остаточно не вирішена [10]. При цьому з'ясовано, що протилежних позицій дотримуються не тільки історики,

а й деякі провідні політики, що загалом заважає об'єктивному розгляду всіх складників проблеми і заводить можливість прийняття остаточного рішення у глухий кут. Встановлено також, що не останню роль у цьому негативному процесі грають феномени історичної пам'яті поколінь, образи і несправедливі рішення попередників, зокрема і урядів обох держав. Досліджуючи задану проблематику, авторками обґрунтовано кілька науково-теоретичних положень і висновків. Серед них першість веде фактор історичної пам'яті.

По-друге, допущені давні прорахунки у визначальних дво- і багатосторонніх міжнародних документах з особливою силою даються взнаки через десятиліття. Це підтверджує тодішню некомпетентність творців документів, які повністю не опанували

ситуацію і не врахували позицій сторін, що змінювались із геополітичними змінами на континенті.

По-третє, у претензійному контексті першою виступає польська сторона, яка висуває до ФРН все нові й нові закиди, знаходячи чергові «об'єктивні» документи. Особливо посились претензії Республіки Польщі до ФРН, зокрема вимога чергових компенсацій, останніми роками, в роки кризи євроінтеграційного процесу, загострення соціальних негараздів в польській державі і глибоких геополітичних змін у світі загалом. «Поляки та німці не зобов'язані нічого одне одному прощати, вони не повинні любити одне одного. Досить просто навзаєм поводитися порядно, по-людськи. Цього від нас вимагає географія», – радить професор Владзімеж Бородзей [10]. Варто прислухатися до такої виваженої і розумної поради.

Список літератури:

1. Madajczyk P. Wyszyczenia i przesiedlenie popoczdamskie ludności niemieckiej z Polski. *Transfer – obywatelstwo – majątek. Trudne problemy stosunków polsko-niemieckich* / pod red. W. M. Góralski. Warszawa: Pol. Inst. Spraw Międzynarodowych, 2005. S. 21–47; Jankowiak S. Akcja “łączenia rodzin” między Polską a Niemiecą Republiką Demokratyczną w latach 1949–1954. *Przegląd Zachodni*. 1995. Vol. 3. S. 51–74; Stankowski W. Wyszyczenia ludności niemieckiej z Województwa Pomorskiego w latach 1945–1950. *Przegląd Zachodni*. 1992. Vol. 2. S. 143–159; Kačka K. Polityka historyczna: kreatorzy, narzędzia, mechanizmy działania – przykład Polski. *Narracje pamięci między polityką a historią* / pod red. K. Kačka, J. Piechowiak-Lamparska, A. Ratke-Majewska. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, 2015. S. 55–80.

2. Historia wzajemnych oddziaływań. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2014. 432 s.; Lawaty A., Hubert O. Polacy i Niemcy: historia, kultura, polityka. Poznań: Wyd. Poznańskie, 2003. 711 s.; Müller, M. G. Historia transnarodowa, historia wzajemnych oddziaływań i (po)dzielone miejsca pamięci. Tradycje i wyzwania metodologiczne). *Polsko-niemieckie miejsca pamięci: Refleksje metodologiczne* / pod red. R. Traba, H. H. Hahn. Warszawa: Scholar, 2013. S. 17–29; *Z modernizacją w tle : wokół rodowodu nowoczesnych niemieckich wyobrażeń o Polsce i o Polakach* / pod red. H. Orłowski. Poznań: PTPN, 2002. 143 s.

3. Przełom i wyzwanie: XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991–2011. Warszawa, Elipsa, 2011; Borodziej W. Wersal & Jafta i Poczdam Jak problem polsko-niemiecki zmienił historię powszechną. *Polsko-niemieckie miejsca pamięci. Wspólne / Oddzielne* / pod. Red. R. Traba, H. H. Hahn. Tom 2. Warszawa: Scholar, 2012. S. 345–365; Tomala M. Patrząc na Niemcy. Od wrogości do porozumienia 1945-1991. Warszawa: Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, 1997. 207 s.

4. Traba, R., Hahn, H. H. *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. T. 1–4 Warszawa: Scholar, 2012. 2267 S.

5. Wolfrum E. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik als Forschungsfelder. *Reformation und Bauernkrieg. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik im geteilten Deutschland*, Leipzig. Evangelische Verlagsanstalt, 2010. S. 13–47.

6. Brandt, Willy. *People and politics: The years 1960-1975* [Brandt, Willy] on Amazon.com. Hardcover, Published by Little Brown and Company. 2010. 524 pages.

7. Кудряченко А.І. Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження: монографія. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» Київ : Фенікс, 2020. 656 с. та ін.; В. Солошенко. Повернути чи залишити? Долі культурних цінностей – невирішена проблема у відносинах Німеччини та Польщі. 2021. 213 с. та ін.; Л. Чекаленко. Зовнішня політика України : монографія. Київ : ДАУ МЗС України, КНУ імені Тараса Шевченка. 2016. 310 с. тощо.

8. *Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference), 1945, Vol. II, Washington 1960, dok. 1384, s. 1509.*

9. Из спогадів Ришарда Білецького, який 30 років тому обіймав посаду прем'єр-міністра Польщі. Jan Krzysztof Bielecki: 30 lat temu podpisał z Niemcami traktat o dobrym sąsiedztwie 17.06.2021. Jacek Lepiarz. 31.12.2020: <https://p.dw.com/p/3v11K>.

10. Владзімеж Бородзей. Німці і поляки не зобов'язані нічого одне одному прощати. 21 трав. 2021 р.: <https://novapolshcha.pl/article/nimci-i-polyaki-ne-zoboviazani-nichogo-odne-odnemu-proshati>.

Chekalenko L.D., Soloshenko V.V. THE PROBLEM OF THE BORDERS OF POLAND AND GERMANY AS A DISCOURSE OF INTERSTATE MISUNDERSTANDING

Analyzing the process of evolution of mutual understanding of border peoples, it seems that the escalation of confrontation between them on some unresolved territorial issues is caused by traditional moral and material crises of society. Such misunderstandings suddenly escalate from time to time, attracting the attention of the scientific and political communities. Quite often such misunderstandings are caused by the results of unresolved issues, such as in Polish-German relations.

According to the practice acceptable to it, the Polish side quite actively raises any issues that may harm the Republic of Poland and Polishness in general. In order to publish all sorts of relevant information, he refers to well-known historical events on significant dates. Thus, on the thirtieth anniversary of German reunification, the Republic of Poland was the initiator of another return to painful territorial issues.

Polish scholars, responding to the calls of the community, have repeatedly turned to the past of Polish-German relations. Such indifference to its history testifies either to a very deep interest in the Polish-German territorial issue or to another political and economic crisis in Polish society. The German side, in contrast to the Polish side, treats these issues more carefully and coolly, without giving them much weight.

At the same time, the need to conclude a final agreement on borders is a problematic issue for both parties; renewal of the neighborhood agreement; consideration of the problem of displaced / expelled persons; potential compensation of Poland by Germany for the consequences of the war, etc. International aspects include the attitude of Poland and Germany to the Eastern policy of the European Union.

Key words: *relations between Poland and Germany, border issues, stereotypes, migration problem, European Union.*